

Hete herfst

aan het begin van een ijstijd

Hans Groenewegen

Hans Groenewegen

Hete herfst

aan het begin van een ijstijd

teksten bij het einde van de DDR

Theologische uitgeverij NARRATIO

Noot bij de tekst:

IN *Hete Herfst aan het begin van een ijstijd* zijn reportageteksten uit Forum, dagboekantekeningen en gedichten die tijdens de reportagereis door de DDR en in de voormalige-DDR zijn gemaakt, opgenomen. De overgangen tussen de verschillende tekstsoorten zijn door middel van de typografie verduidelijkt.

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

ISBN 90 5263 054 2

© 1991 uitgeverij Narratio, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem. Tel; 01846-17461;
in samenwerking met Christenen voor het Socialisme, Amsterdam.

lay-out en omslag-ontwerp: Roelof Langman, Amsterdam
fotografie: Hans Groenewegen, met dank aan Anne Vaillant
druk: Haveka, Alblasterdam
afwerking: Boekbinderij van Strien, Dordrecht

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Der destruktive Charakter hat das Bewußtsein des historischen Menschen, dessen Grundaffekt ein unbezwingliches Mißtrauen in den Gang der Dinge und die Bereitwillikeit ist, mit der er jederzeit davon Notiz nimmt, daß alles schief gehen kan. Daher ist der destruktive Charakter die Zuverlässigkeit selbst.

(Walter Benjamin)

voor Renate Bormann
voor Simone Novak

1980 – 1989 – 1990, het andere Duitsland

Hoewel de maand bijzonder koud begon, leek begin november 1989 de zomer toch definitief door te zetten. In Berlijn en Leipzig smolt een massale beweging voor vernieuwing van het socialisme de bevroren structuren van de eerste arbeiders- en boerenstaat op Duitse bodem. Daarmee kreeg ook de burgerbeweging in Tsjecho-Slowakije een belangrijke impuls. Even leek het of de landen in Oosteuropa die het reëel bestaande socialisme na de tweede wereldoorlog kregen opgelegd, zelfstandig een weg naar een eigen socialistische ontwikkeling zouden inslaan. Even gloeide de verwachting, bij sommigen de angst, dat de waagschaal van de perestrojkapolitiek in de Sowjet-Unie definitief naar de goede kant zou doorslaan en Gorbatsjovs socialistische project voor hervorming van de Sowjet-Unie zou slagen. Voor de tweede keer had een Russische revolutie gewacht op Duitsland en dit keer zou het niet tevergeefs zijn. De twee industrieel meest ontwikkelde landen in zijn blok, de DDR en Tsjechoslowakije, zouden Gorbatsjovs vastlopende hervormingspogingen uit het slop kunnen trekken. Het socialisme bleek toch in staat in zichzelf de krachten voor vernieuwing voort te brengen. Voor het dagblad *De Waarheid* vertrok ik naar de DDR om de ontwikkelingen van dichtbij mee te maken en te beschrijven. In de twee weken die ik in Berlijn en Leipzig was, liet ik mij overal heen meeslepen waar mensen als razenden concepten ontwikkelden, acties voorbereidden en veranderingen doorvoerden. En ik schreef daar dagelijks over. Middenin die periode viel de muur. De één vergeleek het dansen op de resten van deze *antifaschistische Schutzwalles* nog euforisch met het dansen op de ruïne van de Bastille, de ander zag in de spiegel van de door begeerte aangeraakte ogen het einde van de pas veroverde vrije ruimte nabij komen. Een ontwikkeling in de geschiedenis van het socialisme zou volgens hen tot een anekdote uit de geschiedenis van Duitsland worden. Daarmee zou dan het definitieve oordeel zijn gesproken over het vermogen van het reële socialisme zichzelf te vernieuwen.

En zo kwam het. De ongewenste, onbedoelde en onvermoede uitkomst van de ontwikkelingen voor de 9^e november was een krachtig kapitalistisch Duitsland dat zich breed maakte in het centrum van Europa, in plaats van een geherstructureerd democratisch socialisme in het Oosten. De Bondsrepubliek, die zichzelf zo verhullend een sociale-markteconomie noemt, bepaalde de thema's en schreef de ingewikkelde internationale spoorboekjes met een verbluffend brutale eenvoud. De buitenmuur van het Europese Huis trok men op langs de Oder-Neisse grens. Duitsland, drie oktober zou zij officieel welkom worden geheten. Om vast te houden dat verliezen niet gelijk hoeft te staan aan vergeten, ging ik eind september 1990 opnieuw naar de DDR, de nog-DDR, de toekomstige ex-DDR. Opnieuw voor een reportage, dit keer voor het weekblad *Forum*, de opvolger van het *Dagblad De Waarheid*. Ik nam mij voor om iedereen die ik in 1989 had ontmoet, bij toeval of georganiseerd, opnieuw op te zoeken om te zien wat er van hen geworden was.

In de geschiedenis van de DDR zijn twee lijnen onontwarbaar, wellicht noodlottig, met elkaar verweven: die van Duitsland en die van het socialisme. Met beide lijnen is ook mijn persoonlijke geschiedenis verweven geraakt. In het lot van de mensen die ik opzocht, en in hun eigen overwegingen daarover, trof ik ook mijzelf aan. Duitse intellectuelen hebben vaak aan Duitsland, de eerste lijn die ik voor de helderheid hier nu isoleer, geleden; hebben vaak van hun Duitsland te lijden gehad. Van 9 november 1989 tot 3 oktober 1990 hebben zij hun hart weer volop kunnen ophalen. De datum van de eenwording zal niet het einde betekenen van dit hartzeer. In 1957 beschreef de Duitse schrijver met de Britse nationaliteit, Arno Schmidt de Duitse ellende: "dat ik elke morgen bij het opstaan blij moet zijn, dat de Duitse Democratische Republiek bestaat! (En dat mijn Oostduitse collega vermoedelijk het bestaan van de Bondsrepubliek verwelkomt als hij zich uit zijn bed verheft.)" Het bestaan van de andere Duitse staat haalde volgens Schmidt bij de ene staat de scherpe kantjes af van het optreden tegen personen die de macht onwettig zijn, en omgekeerd. In hetzelfde politieke opstel schreef hij met ironische ernst over de *Wiedervereinigung*, toen nog door de DDR officieel gewenst en door de BRD verhinderd: "Een *Wiedervereinigung* zou natuurlijk zeer ideaal zijn. Niemand meer dan een schrijvend mens, wenst zich zo'n plotselinge publieksuitbreiding. Toch ben ik even hard tegen de uitvoering van deze *Wiedervereinigung* als ze zou plaatsvinden in de geest van één van deze beide Duitslanden: *ik wilzward, noch rood zijn!*" We hoefden in het afgelopen jaar niet vierentwintig uur per dag wakker te blijven om te kunnen zien dat de eenwording van Duitsland niet in samenspraak verliep, maar zich geheel in de geest van één van beide maatschappij-ordeningen voltrok. Met de geschiedenis van het kleinste andere Duitsland maakte men tabula rasa.

De Duitse geschiedschrijving is de meester der alibi's. Nergens anders praat men zo met verzuimde gelegenheden die door anderen zijn verzuimd. Nergens laat men de historische schuld zoals een onbeïnvloedbaar noodlot van zich afglijden. Al een aantal jaren geleden begin en communisme en fascisme zodanig ineen te schrijven dat zij aan het Duitse volk eigenlijk beide vreemd zouden zijn. Als ik mij nu voorstel hoe men straks in de Duitse schoolboeken de geschiedenis van de DDR zal behandelen, lopen de rillingen langs mijn rug. Men zal haar beschrijven vanuit het gelijk van veertig jaar Bondsrepubliek. En in Nederland, hoe zal men daar over de DDR onderwijzen? Als de nu zevenjarige Martijn straks iets op de middelbare school te horen krijgt over de DDR, moet hij wel een hele goede leraar krijgen wil deze hem vertellen over een mislukt experiment waarin miljoenen hoop en verwachting investeerden. Hij zal horen van de zwarte kanten van het land, maar hij zal waarschijnlijk niets horen over de consequente sabotage van dit experiment. Hij zal horen dat een deel van het Duitse volk eenzijdig gestraft is voor een misdaad waarvoor dat Duitse volk eigenlijk niet verantwoordelijk was. Na een onbeduidende omweg, afgedwongen door een boze herder uit het Oosten, is een afgedwaald deel van de brede weg van de Duitse geschiedenis teruggekeerd. hem zal verteld worden over het *Wehrkundeunterricht*, maar hij zal niets horen over de vredespolitiek van de DDR.

De mensen met wie ik sprak zullen zich deze versie van de geschiedenis niet eigen maken. Met hen voelde ik me al verbonden toen de Voormalige nog de DDR was. Ik zocht in oktober ook een bevestiging van die verbondenheid door met hen over de vernietigende werking van het verenigingsgeweld te spreken. De tweede lijn betreft mijzelf nog meer dan de eerste. Niet alleen de Duitse geschiedschrijving is er een van alibi's. Niet alleen de Duitse geschiedschrijving is er een van verzuimde gelegenheden waarvan anderen de schuld krijgen. Ook de socialistische geschiedschrijving lijdt aan dat euvel. In de DDR waren niet alleen de verwachtingen geïnvesteerd van een ander Duitsland, dan het Duitsland dat in één eeuw twee wereldoorlogen en een shoah had georganiseerd, ook de verwachting van de verwezenlijking van een maatschappelijke utopie. Niet alleen Duitse communisten, socialisten en een handvol christenen ook elders op de wereld hadden velen deze investering tegen de vrije wereldmarkt gepleegd. Ik was één van hen.

Op 1 augustus 1990 schreef Martin van Amerongen in De Groene: "Dat er vele jaren mild, al te mild over de DDR is geoordeeld ligt merkwaardigerwijze aan de wijze waarop in sommige christelijke milieus tegen deze natie werd aangekeken. Met ongetwijfeld even veel goede bedoelingen als slechte argumenten bepleitten zij de belangen van de stalinist Walter Ulbricht en de bureaucraat Erich Honecker. In de dossiers duikt elke keer weer de Nederlandse Christelijke Studenten Vereniging op. Dat moet een vreemde organisatie zijn. In plaats van netjes christelijk te studeren ontwikkelden de leden zich tot getrainde experts in de infrastructurele groeifactoren van de bruinkoolindustrie, het een en ander in het licht van het, in 1963 met algemene stemmen door de Oostduitse Volkskammer aanvaarde, Nieuwe Economische Systeem.

Nog in 1980 bracht deze Nederlandse Christelijke Studenten Vereniging bij Uitgeverij Sjaloom een boekje uit dat pretendeerde '*het andere Duitsland*' in kaart te brengen. Nee, de bouw van de Muur werd niet gekleineerd. Niettemin: "*We willen laten zien dat men voorzichtig moet zijn met al te snelle oordelen*", want "*de Muur was (en is?) van levensnoodzaak voor de DDR en wordt nu door de meeste DDR-burgers ook als zodanig begrepen.*" Het is onmiskenbaar: de kerk heeft het niet gemakkelijk in de atheïstische DDR. Gelukkig zijn er inmiddels weer gesprekken op gang gekomen tussen de overheid en "*een kleine groep realistische christenen*". Hoe kwam men erbij, aldus de christenstudenten, dat de Socialistische Eenheidspartij de alles dominerende factor in de staat was? Het parlement was wel degelijk pluriform samengesteld: met een christen-democratische partij, bijvoorbeeld, en een Boerenpartij en "*de nationaal-democratische partij (NDPD) die zich tot taak stelde mensen te organiseren die vroeger in naam lid waren van de nationaal-socialistische arbeiderspartij (NSDAP).*"

In naam... Waren die mensen eigenlijk *onder protest* lid van de nationaal-socialistische arbeiderspartij? En plachten wij deze mensen in feite niet gewoon nazi's te noemen?

Goedpraterij allerwegen. Geen woord over het feit dat deze *blokpartijen* absoluut niets in te brengen hadden. Geen woord over het feit dat alle kranten waren gelijkgeschakeld en buitenlandse kranten waren verboden. Geen woord over het feit dat de burgers gevangenen ware van hun eigen staat. Geen woord over het onafwendbare tuchthuis als je het had gewaagd om zonder vergunning de grens over te steken. Geen woord over de gebruikelijke, over zes volle pagina's Neues Deutschland uitgesmeerde hokuspokus waarmee de heersende klasse haar geprivilegeerde positie camouflerde. Geen woord over het platte gepolemiseer tegen elke politieke tegenstander, die tenminste een zwijn, in elk geval een contra-revolutionaire aasgier en bewijsbaar een imperialistische, revisionistische, door Bonn en Washington betaalde Hitlerspion was.

Om je zo door je gastheren in de maling te laten nemen kun je alleen maar een “*realistische christen*” zijn.

De scholen, zo meldden de christen-studenten, vormden een wezenlijk bestanddeel van het “*uniforme socialistische onderwijsstelsel*”.

Echt wezenlijk, zo konden zij weten, was de groepsterreur, op school en elders, aangevuurd door de alom vertegenwoordigde staatsveiligheidsdienst.”

Nu was ik geen lid van de Nederlandse Christelijke Studenten Vereniging maar van de Nederlandse Christen Studenten Vereniging, op dat punt moeten de *dossiers* toch onnauwkeurig zijn. Wel ben ik co-auteur van *Het andere Duitsland*. Alle reden om, als *realistisch christen*, terug te kijken naar de *goede bedoelingen en de slechte argumenten* waarmee ik het bestaan van de DDR heb verdedigd. Die bedoelingen en argumenten lagen in de sfeer van vriendschap en solidariteit met slachtoffers van het maatschappelijke systeem dat ook in Nederland heerst. Ik heb in 1973 de DDR leren kennen als een alternatief voor het plunderende en coupende kapitalisme, dat jaar in Chili. In die sfeer sloot ik vriendschappen in dat land. Het meeschrijven aan *Het andere Duitsland* lag in het verlengde daarvan. Zoals ik in 1980 in de DDR vrienden en vriendinnen had die ik geregeld opzocht, had ik ze ook na 1980. Bovendien schreef ik na 1980 steeds regelmatig over de ontwikkelingen in de DDR, vooral vanuit het perspectief van de DDR literatuur. Die betrokkenheid bij de ontwikkelingen in de DDR was in 1989 mede de reden om de *Wende* voor De Waarheid van nabij mee te maken. Na de val van de muur, die een levensnoodzaak voor de DDR bleek, zocht ik mede daarom in 1990 oude en nieuwe bekenden op om op zoek te gaan naar wat van het andere Duitsland was overgebleven. Ik sprak met hen over de oude en de nieuwe hoop en verwachtingen, die zij in dat land hadden geïnvesteerd; over teleurstellingen, over de oude en nieuwe argumenten en bedoelingen. Op die manier sprak ik over mijn eigen verwachtingen, teleurstellingen, argumenten en bedoelingen. Ook dat hoort tot de geschiedenis van de DDR.

„Ik heb veertig jaar in de DDR geleefd. De DDR zal nog veertig jaar in mij leven”, aldus een van de mensen die aan het woord komen in *Hete herfst aan het begin van een ijstijd*. Juridisch en economisch kan men in een jaar een eind maken aan een staat. De ervaringen en de herinneringen van de mensen die er woonden wist men niet zo gemakkelijk weg.

Ook vele Nederlanders hebben hun herinneringen aan ‘het andere Duitsland’ en hebben de mensen die er leefden in hun hart gesloten. Via kerkelijke partnergemeenten, uitwisselingen in het kader van zusterbanden tussen steden sloten zij vriendschap met mensen in de DDR. Nu de Duitse eenwording een feit is zullen die contacten niet verdwijnen. Wel zullen ze van karakter veranderen.

Hans Groenewegen heeft de DDR via de Nederlands Christen Studenten Vereniging leren kennen. De laatste jaren bezocht hij het land regelmatig als journalist. In 1989 maakte hij de opening van de muur mee. Eind 1990 bezocht hij het land opnieuw om te zien wat er van al zijn bekenden was geworden na de eenwording. Hij sprak met vele mensen over het verleden en de toekomst. In *Hete herfst aan het begin van een ijstijd* zijn een aantal artikelen uit het weekblad *Forum* opgenomen. In de bijbehorende dagboek aantekeningen geeft hij, met soms absurde, soms ontroerende notities een indringend beeld van zijn eigen Nederlandse verwerking van de geschiedenis van ‘het andere Duitsland’.

Hans Groenewegen is redacteur van het weekblad *Forum*. Hij is co-auteur van het in 1980 verschenen *Het andere Duitsland*. In *Forum, De Waarheid en Voorlopig* schreef hij over DDR-literatuur. In 1988 verscheen de dichtbundel *Nachtelijke rede*.

Christenen voor het Socialisme
theologische uitgeverij NARRATIO